

manjkanje radova o srpsko(jugoslovensko)-turskim odnosima rezultat nezainteresovanosti istraživačkih krugova i jezičke barijere, koja posebno otežava istraživanja do 1928. godine, odnosno do upotrebe osmanoturskog jezika i pisma u zvaničnoj turskoj administraciji.

Iz navedenih razloga, knjiga Vladana Virijevića predstavlja napredak u izučavanju jugoslovensko-turskih odnosa i korak ka popunjavanju „istorijskih belina“ o odnosima sa, na Balkanu, sve prisutnijom regionalnom silom. Autor uvodi čitaoca u problematiku oslikavajući politički okvir jugoslovensko-turskih ekonomskih odnosa i ističući sve prepreke koje su bile posledica odnosa Kraljevine Srbije (SHS) i Osmanskog carstva („Otomanski dug“), rata na suprotstavljenim stranama, stava Kraljevine SHS prema kemalističkom pokretu, problema izazvanog sekvestriranom imovinom Turaka u Kraljevini SHS. Pri tome prati i približavanje interesa dveju zemalja tokom Velike ekonomske krize i stvaranja Balkanskog pakta, kao krune diplomatskih napora jugoslovenskog suverena kralja Aleksandra I na planu političkog, ekonomskog i finansijskog zbližavanja balkanskih zemalja, kao i mogućnosti iseljavanja turskog življa iz Kraljevine Jugoslavije.

Trgovinski i ekonomski odnosi dveju zemalja tokom treće decenije 20. veka obrađeni su u dva poglavlja koja hronološki odvajaju 1923. godina, kao razdelnica prestanka postojanja Osmanskog carstva i nastanka Republike Turske. U njima je analizirana trgovinska statistika između dve zemlje, sa jasnim isticanjem otežavajućih faktora za povećanje trgovinske razmene, pre svega političkih (nepotpisan Lozanski mir od strane Kraljevine SHS), nepostojanje direktnih brodskih linija, neugovoreni trgovinski odnosi. Pomenuti problemi jasno iskazuju zbog čega jugoslovenske firme na sajmovima i izložbama u Adani, Ankari i Smirni (Izmiru) nisu postigle gotovo nikakve poslovne rezultate. Sva nerešena politička i ekonomska pitanja objašnjena su u posebnoj poglavlju iz kojeg se može uvideti dubina problema koji su morali biti rešeni da bi dve države unapredile svoju ekonomsko-trgovinsku saradnju.

Razornost Velike svetske ekonomske krize uticala je na pad međunarodne trgovine jer je industrijska proizvodnja drastično opala u svim državama, osim u SSSR-u. Protekcionizam, kontingentiranje, različite metode ograničenja trgovine, krah cena poljoprivrednih proizvoda uticali su da je jugoslovenski spoljnotrgovinski volumen od 1929. do 1932. godine gotovo prepolovljen. Zato se u Jugoslaviji pojavila namera da se stvore

čvršće trgovačke veze sa zemljama Mediterana i Bliskog istoka, što je povećalo interesovanje za saradnju sa Turskom. Međutim, problemi iz ranijeg perioda ostali su nerešeni, a situacija u Turskoj nije dozvoljavala da se stvori značajniji prostor za napredak u trgovinskoj aktivnosti.

Prohibitivni režim kontingentiranja u Turskoj nije omogućavao jačanje trgovinske razmene sa Kraljevinom Jugoslavijom, ali su zajednički interesi u pogledu plasiranja opijuma na svetsko tržište doveli do formiranja Centralnog biroa za opijum u Carigradu koji je radio sve do izbijanja Aprilskog rata 1941. Privremeni trgovinski sporazum iz 1934. godine uneo je određen optimizam kod poslovnih krugova u obe države, a konvencija o trgovini i plovidbi iz 1936. godini poboljšala je trgovinsku razmenu, ali je izvoz jugoslovenske robe u Tursku bio i dalje problematičan usled velike disproporcije u klirinškom saldu. Autor je posebnu pažnju obratio na „Pamučno pitanje“, odnosno obezbeđivanje neophodnih količina sirovog pamuka i drugih pamučnih poluproizvoda za jugoslovensku tekstilnu industriju.

Izvore za knjigu o jugoslovensko-turskim ekonomskim odnosima Virijević je crpeo prvenstveno iz građe pohranjene u fondovima i zbirkama Arhiva Jugoslavije, ali i jednog fonda iz Arhiva vlade Republike Turske u Ankari. Rezultati arhivskog istraživanja dopunjeni su obiljem objavljene građe, štampe i relevantne literature, tako da ova knjiga predstavlja nezaobilazno štivo za izučavanje ekonomske istorije Kraljevine Jugoslavije, ali predstavlja i svojevrsnu dopunu saznanja koja omogućavaju bolje razumevanje sveukupnih odnosa Kraljevine Jugoslavije i Republike Turske.

Ivan M. Becić

Heinrich August Winkler, AUF EWIG IN HITLERS SCHATTEN? ÜBER DIE DEUTSCHEN UND IHRE GESCHICHTE, München, C. H. Beck, 2018, 222.

Profesor Humboltovog univerziteta u Berlinu i jedan od najuglednijih nemačkih istoričara Hajnrih Avgust Vinkler (1938) usmerio je težište svojih istraživačkih interesovanja ka istoriji Nemačke u 20. veku, naročito društvenoj i ekonomskoj istoriji Vajmarske republike. Istovremeno, njegovi teorijsko-metodološki pogledi obeleženi su konceptom istorije kao istorijske socijalne nauke koju je od 70-ih godina prošlog veka razvila „bifleldska škola“ društvene istorije. Poput drugih nemačkih istoričara njegove generacije koji

su se bavili historijom 20. veka i za Vinklera temeljno pitanje predstavlja „nemačka katastrofa“ (Fridrih Majneke) tj. objašnjenje društvenih i političkih uzroka koji su omogućili uspostavljanje nacističke diktature i Holokausta, fenomena bez presedana u prethodnoj historiji čovečanstva. Pored niza uskostručnih radova, Vinkler je razjašnjenju ovog problema posvetio svoju „veliku pripovest“ pod nazivom *Dugi put ka Zapadu* (I–II, 2000) u kojoj je, sa stanovišta „nemačkog posebnog puta“ u modernost (*der deutsche Sonderweg*), u širokoj historijskoj perspektivi prikazao historiju nemačkih zemalja od početka 19. do kraja 20. veka istakavši ona distinktivna obeležja nemačke historije koja su je činile drugačijom od zemalja „Zapada“, pre svega, Francuske, Velike Britanije i Sjedinjenih Država. Zajedno sa nedavno završenom, monumentalnom sintezom *Istorija Zapada* (I–IV, 2009–2015), koja obuhvata razdoblje od antike sve do početka 21. veka, ona predstavlja krunu njegovog višedecenijskog istraživanja ali i svojevrsno svedočanstvo o razumevanju nemačke i evropske historije u kojoj središnju ulogu zauzima koncept „Zapada“. Zahvaljujući pomenutim delima Vinkler se svrstao ne samo među vodeće nemačke već i svetske istoričare. Istovremeno, on je tokom više decenija delovao i kao angažovani intelektualac čije su se intervencije u „javnom polju“ doticale gorućih političkih i društvenih pitanja SR Nemačke i Evropske unije. Upravo stoga, tokom čitave profesionalne karijere naročitu pažnju je posvećivao popularizaciji historijskih znanja. Prisutan decenijama na stranicama najuglednijih nemačkih dnevnih i nedeljnih listova, Vinkler je uporno nastojao da na temelju objektivnih historijskih znanja doprinese prosvetavanju nemačkog društva i njegovom suočavanju sa teškim bremenom prošlosti.

U pomenutom kontekstu valja razumeti i Vinklerovu knjigu karakterističnog naziva *Zauvek u Hitlerovoj senci. O Nemcima i njihovoj historiji* koja donosi 20 njegovih ogleda, pisanih tokom pune tri decenije (1978–2007) i namenjenih širem krugu obrazovane javnosti. Prvi put objavljena 2007. u *hardcover* izdanju, knjiga je nedavno doživela i svoje prvo broširano, popularno izdanje što, pored ostalog, svedoči kako o interesovanju koje pobuđuju Vinklerova tumačenja novije nemačke historije tako i o pristupačnosti i razumljivosti jezika kojim on piše. Ideju vodilju koja pregnantno izražava Vinklerovo razumevanje moderne nemačke historije predstavlja njegov sud da je Holokaust „središnji događaj nemačke historije u 20. veku“, odakle proističe i

društvena uloga historijske nauke čija bi znanja trebalo da omoguće „odgovorno ophođenje sa historijom koje ima za cilj odgovorno delovanje u savremenosti“ (str. 8). Smatrajući da je rešenje „nemačkog pitanja“ (koje namerno stavlja pod navodnike) konačno ostvareno ponovnim ujedinjenjem Nemačke 1990, Vinkler ističe da je na taj način potvrđena njena pripadnost Zapadu od koga se ona svojevremeno odvojila što je imalo „katastrofalne svetsko-historijske posledice“.

Polazeći od pomenutih ideja koje, poput „crvene niti“, povezuju ogleda u koherentnu celinu, Vinkler u širokom kontekstu evropske historije raspravlja o osobenostima historijskog razvoja nemačkih zemalja koji su ga učinili drugačijim od historijskog iskustva evropskog Zapada. Usmerivši središte analize ka karakteru pruske apsolutističke države u 18. veku, njenoj društvenoj strukturi, odsustvu revolucije koja bi (kako što je bio slučaj u Francuskoj) razgradila „stari režim“, Vinklerova osnovna teza jeste da su konzervativne društvene snage pruske monarhije, pod čijim vojnim vodstvom je ostvareno ujedinjenje Nemačke u drugoj polovini 19. veka, ostale nedirnete i nakon propasti nemačkog Rajha te da su upravo one „dugo radile na ukidanju Vajmarske demokratije“ (15). U pomenutom kontekstu Vinkler sagledava i politiku kancelara Bizmarka koji je ujedinjenje Nemačke ostvario na način da je u novom Rajhu bila obezbeđena suverena premoć Pruske i da su bili zaštićeni interesi vodećih pruskih društvenih slojeva – dinastije, plemstva, vojske i visokog činovništva. Iako je na taj način bilo ostvareno nacionalno ujedinjenje, konzervativna politička struktura Pruske kao vodeće države nemačkog Rajha trajno je onemogućila liberalizaciju političkih odnosa u Nemačkoj. „Kapitulacija liberalizma“ pred Bizmarkovom unutrašnjom politikom (uvođenje antisocijalističkih zakona, zaštitnih carina na žitarice i čelik) i stvaranje specifičnog „desnog nacionalizma“ sa izraženim antisemitiskim nabojem, trajno su obeležili političke odnose u nemačkom Rajhu.

Ističući ograničene domete „novembarske revolucije“ i težnje nemačkih socijaldemokrata da, u uslovima ratnog poraza, stabilizuju novi liberalno-demokratski poredak i da na taj način otklone opasnost od građanskog rata i potencijalnog širenja komunizma, Vinkler ocenjuje da je, uprkos svim nedostacima, donošenje Vajmarskog ustava 1919. predstavljalo „veliki napredak u historiji pravne države i demokratije u Nemačkoj“ (74). Liberalno-demokratski poredak uspostavljen nakon revolucije i potvrđen ustavom percipiran je u

krugovima političke desnice kao stran i nametnut nemačkom narodu od strane sila-pobednica u Prvom svetskom ratu. Nedimute revolucionarnim prevratom 1918, nasledene konzervativne društveno-političke strukture neprijateljske prema parlamentarizmu i demokratiji kontinuirano su potkopavale politički sistem Vajmarske republike. Ova činjenica u sadejstvu sa ekonomskom krizom i unutrašnjom nestabilnošću uslovlila je propast Republike i nacističko preuzimanje vlasti. Svojevrsnu potvrdu ove ocene predstavlja i okolnost da je predsednik Hindenburg svoju odluku o imenovanju Adolfa Hitlera za kancelara nemačkog Rajha doneo upravo pod uticajem svoga okruženja, tzv. „kamarile“ koju su sačinjavali predstavnici tradicionalne pruske elite – plemića veleposednika sa područja istočno od Elbe. Procenjujući da je dan Hitlerovog stupanja na položaj kancelara – 30. januar 1933 – bio „jedna od prekretnica svetske istorije“ (93), Vinkler, što je naročito važno, ovaj događaj ne tumači spletom nesrećnih okolnosti (kao što je to činio deo starije historiografije) već prvenstveno rezultatom složenog sadejstva brojnih činilaca (političkih, društvenih, ekonomskih, kulturoloških) koji su određivali strukturu nemačkog društva početkom 1930-ih godina. Stoga on naglašava da je niz, na prvi pogled, slučajnih i subjektivnih činjenica, u stvari, „pri pažljivijem posmatranju ... bio u vezi sa društvenim odnosima, odnosno, sa strukturama“ (99), te da su elementi „stare, pruski obeležene staleške države ... usmerili put u katastrofu“ (110).

Procenjujući 1945. kao „odlučujuću prekretnicu nemačke istorije“, Vinkler upozorava na suštinsku razliku između poraza Nemačke u Prvom svetskom ratu kada nije „nastupio društveni i moralni raskid sa Carstvom“ i potpunog sloma (*Zusammenbruch*) Trećeg rajha, okupacije i podela zemlje koji su uslovlili radikalni prekid sa ranijim političkim i društvenim institucijama: osim likvidacije Pruske kao posebne države i „nosioca militarizma i reakcije u Nemačkoj“, u sovjetskoj okupacionoj zoni nastupila je „duboka društveno istorijska cezura“ razvlašćivanjem velikih junkerskih poseda na prostoru istočno od Elbe (114). Raspravljajući o odnosu prema nacizmu u dvema nemačkim državama, Vinkler ističe da je bilo potrebno mnogo vremena dok se nije prihvatila činjenica da nacizam nije predstavljao „loše sprovedenu ali izvorno dobru ideju, već da je od početka bio zločinački u svojoj suštini“ (116). Ispravnost tog suda potvrdila je i velika javna debata sredinom 1980-ih godina u SR Nemačkoj, tzv. „svađa istoričara“ (*Historikerstreit*). Propitu-

jući fenomen Holokausta, rasprava je umnogome prevazišla okvire istorijske struke i zasecala je u samu osnovu nacionalnog samorazumevanja u SR Nemačkoj. Kritikujući Ernsta Noltea i njegova nastojanja za relativizovanjem Holokausta a time i nemačke odgovornosti za počinjene zločine, Vinkler u tekstu pisanom sredinom 1990-ih ocenjuje da „nije nastupila nacionalno apologetska revizija istorijske slike Nemaca dok se nastavila kritička rekonceptualizacija nemačkih političkih tradicija“ (145). Istovremeno, rasprava o zaostavštini Holokausta navela je Vinklera da formuliše i svoje razumevanje nemačkog nacionalnog identiteta nakon ponovnog ujedinjenja. Upozoravajući da ujedinjena Nemačka nije „iznova oživljeni nemački Rajh“, on smatra da je ona „nacionalna država, ali postklasične vrste, iz početka čvrsto uključena u supranacionalne zajednice Zapada“ (149). Odatle i njegov zaključak da je ujedinjenjem dveju nemačkih država 3. oktobra 1990. trajno rešeno „nemačko pitanje“, dok je „vreme nemačkog posebnog puta završeno“ (128). U zaključnom eseju (iz 2007) Vinkler analizira koncept „zapadne zajednice vrednosti“. Istupajući kao ubeđen zagovornik Evropske unije – shvaćene prvenstveno kao zajednice utemeljene na idejama sekularnog, pluralističkog i demokratskog građanskog društva s one strane nacionalne države – on ističe važnost izgradnje zajedničkog evropskog identiteta koji bi, osim svesti o „uzajamnoj pripadnosti i solidarnosti“, počivao pre svega na zajedničkim vrednostima „koje se nalaze u osnovi političke kulture Zapada“ (168).

Uprkos uticajnosti Vinklerovog dela u evropskim okvirima, njegova recepcija u potpunosti je izostala ne samo u srpskoj već i u ostalim južno-slovenskim historiografijama. Budući da je u svojim oglecima na pregledan i jezgrovit način sazeo noseće ideje na kojima se temelji njegovo razumevanje moderne nemačke istorije, smatramo da Vinklerova obimom nevelika ali sadržajem izuzetno bogata knjiga zaslužuje naročitu pažnju. Ovo posebno imajući u vidu da, osim zadržavajuće erudicije i izrazite analitičnosti sa kojom pristupa nemačkoj istoriji, Vinkler, kao prvorazredan istoričar i „javni intelektualac“, ubeđljivo svedoči o načinima na koje se njegovo pokolenje suočavalo sa „prošlošću koja ne želi da prođe“ (Ernst Nolte). U tom smislu Vinklerovi eseji predstavljaju ne samo poučan – već i prosvetljujući primer.

Mihael Antolović